

Н.П. Лобань (Мінск)

**Жанравая спецыфіка мастацкага твора і адбор моўных сродкаў
(з лінгвістычнага аналізу паэмы “Курган” Янкі Купалы)**

Пры цэласным, філалагічным аналізе мастацкага тэксту заўсёды звяртаецца ўвага на тэму і ідэйны змест твора. З гэтага фактычна і пачынаецца аналіз. Між тым даўно заўважана, што жанравая спецыфіка твора абумоўлівае адбор і арганізацыю моўных сродкаў у мастацкім тэксце.

Так, у рамантычнай ліра-эпічнай паэме Янкі Купалы «Курган», якая была напісана ў 1910 годзе і якая ўсім сваім зместам была скіравана супраць рэакцыйных буржуазных поглядаў на мастацтва, супраць так званай тэорыі чыстага мастацтва («мастацтва дзеля мастацтва»), мы знойдзем усе жанравыя асаблівасці, характэрныя для такіх твораў. У паэме значныя праблемы рэчаіснасці раскрываюцца адначасова эпічнымі (наяўчасць сюжэта, моцных вобразаў-характараў) і лірычнымі (вобраз лірычнага героя, лірычныя адступленні) сродкамі. Паэма адлюстроўвае жыццё ў яго вышэйшых момантах, расказвае пра важныя падзеі, выяўляе глыбокія перажыванні аўтара і яго герояў. Для Купалы-рамантыка характэрны адыход ад паўсядзённасці да гістарычнага мінулага, імкненне да апісання канкрэтных дэталей у паказе жыцця праз стварэнне мясцовага каларыту, дакладнае апісанне прыроды, побыту, нораваў, абрадаў, адзення і інш. Гэта праяўляецца ў адборы і выкарыстанні ў творы своеасаблівай лексікі для замалёўкі мясцовага каларыту (*пусткі, балоты беларускай зямлі, узбярэжжа рэкі шумнацечнай, удзірванелы курган векавечны, купалле, піліпаўка, белы хорам, абшар хвоек гонкіх і пахані чорнай, сонных вёсак шары, хаты амшалья і г. д.*), устарэлых слоў (*князь, княжна, дружына, магнат, дворня, паддана, сала, саета, сарачня, сажань, чырвонец, дукаты і інш.*). Сам сюжэт паэмы запазычаны з даўніх легендаў-сказаў пра гісторыю аднаго са шматлікіх курганоў на беларускай зямлі.

Важная асаблівасць творчасці Купалы-рамантыка – шырокае выкарыстанне фальклору, што выяўляецца ў адборы адпаведных моўных сродкаў. У паэме «Курган» гэта

– разнастайныя паўторы аднолькавых або блізкіх сэнсава ці па гучанні слоў: *паміж пустак, балот; грозна, думна глядзеў на прыволле; зневажаў, катаваў ён з дружынай сваёй; пацяклі, паплылі за гадамі гады і г. д.*;

– паўторы прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц, выклічнікаў: *на гары на крутой, на абвітай ракой; у нагах у яго расцілаўся абшар; толькі як выйдзе і ўдарыць, як ён; гэі ты, князь! гэі, праслаўны на цэлы бел-свет і інш.*;

– ужыванне адмоўных сінтаксічных, у тым ліку інверсійных канструкцый: *каня вечнага піць не заводзіць; не скуеш толькі дум ланцугамі; з кургана, як снег, белы выходзе і інш.*;

– выкарыстанне традыцыйных, сталых эпітэтаў і эпітэтаў-прыдаткаў: *зоры залатыя, гара крутая, віны заморскія, струны жывыя, дуб малады, салавей-птушка, рыба-плотка, пушча-лес, пацеха-забава і г. д.*;

– народных устойливых параўнанняў: *барада, як снег белы, такая; як лунь, белы дзед; сум і сціша залеглі, як ночай;*

– традыцыйных вобразаў-сімвалаў: *папараць-кветка, асінавы кол, курган;*

– лічбавай сімволікі: *насып тры сажні высокі; дол тры сажні шырокі; сарачні там сох бачыш, як блудзе (дзе сарачня – уст. сорак); ажно трэцяга дня князь прыдумаў пацеху-забаву;*

– увядзенне ў тэкст кароткіх і сцягнутых формаў прыметнікаў, клічнай формы назоўніка: *сілен, княжа, караць, галаву сілен зняць; поўны гуслі насыплю дукатаў;*

– народных граматычных формаў: *галосе, выходзе, строе, узяці.*

Асноўнае месца ў творчасці пісьменнікаў-рамантыкаў займае тэма барацьбы за свабоду, супраць несправядлівасці, прыгнёту таму вялікая ўвага аддаецца ўнутранаму свету чалавека, характар якога раскрытаецца знутры, праз барацьбу пачуццяў і страцей. Адсюль і незвычайныя, выключна моцныя па характары літаратурныя героі, а таксама драматызм і лёсу і напружанасць сюжэта твора.

Галоўны герой паэмы «Курган» – гусяр. Вобраз гусяра – рамантызаваны, фальклорны, гераічна-былінны. Ён – мудры і прыгожы чалавек, свабодалюбівы, непахісны ў барацьбе за волю, за справядлівасць; ён – народны баян, імя якога аваяна казкам і легендам. Яго песня-музыка мае цудадзейную, фантастычную сілу (*сон злятае з павек, болю цішыцца стогн, не шумяць ясакары, чарэсні...*), яна сатканая з жывых народных слоў з гнуткіх выказаў і выпрабаваных вякамі сінтаксічных канструкцый.

Пры стварэнні вобраза гусяра, апісанні яго знешняга выгляду моўныя сродкі, якімі карыстаецца Янка Купала, нясуць асноўную сэнсавую і эмацыяна-экспрэсіўную нагрузку: *незідумная світка – убор на плячах; незвычайны агонь у задумных вачах; барада, як снег белы – такая; заіскрыліся вочы сівыя; сумны, як лунь, белы дзед, дзед, як снег, белы выходзе; і на месяц глядзіць, як сам, белы.* Не аналізуючы падрабязна адпаведныя моўныя сродкі, звернем увагу на часта паўтаральны эпітэт *белы*. Гэты прыметнік са значэннем колеру тут невыпадковы. Ён пашырае сваю семантыку і выступае ў кантэксце з дадатковым, канатацыйным значэннем: *белы* – значыць 'мудры, чысты, непадкупны'. Слова працуе на ідэалізацыю вобраза літаратурнага героя. Менавіта паядынак паміж гусяром і князем стварае вастрыню сюжэта твора, дапамагае раскрыць яго ідэйны змест, які заключаецца ў тым, што народнае мастацтва непадкупнае, праўдзівае і бессмяротнае.

Зразумела, мы назвалі тут не ўсе моўныя асаблівасці, якія ствараюць жанравую спецыфіку твора. Разам з тым трэба адзначыць, што рамантызм Янка Купалы мае і адметныя рысы, напрыклад, гіпербалічнасць, метафарычнасць мовы (*дрэмле памятка дзён; заплакалі струны жывыя; вецер стогне, галосе; сухазелле ў грудзі ўпілося; зоры глядзяць залатыя; він заморскіх крыніца цякла; жуда, помста б'е з воч*), эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць маўлення (*ночкай*

зоры глядзяць; *вырадак цемры сярмяжнай; вызваняці сусветныя трэлі*; шалы, музыка ў тахт *рагаталі*; абшар *хвоек* гонкіх), тонкія семантычныя адценні слова (*дрэмле* (а не спіць) *памятка дзён*; *аб мінуўшчыне ў жальбах галосе* (а не плача, не крычыць); *заіскрыліся* (а не засвяціліся, не загарэліся) *вочы сівыя*; *наплыло* (а не наехала, не найшло), *як на сход, госці знатных зусюль*).

Такім чынам, прааналізаваўшы пэўныя жанравыя прыкметы твора, мы пастараліся паказаць ролю жанравай формы, яе сувязь са зместам твора (ідэйным і эмацыйным), уплыў на адбор моўных сродкаў і іх арганізацыю ў тэксце. Вядома, гэта толькі адзін з фактараў, ад якіх залежыць вытлумачэнне мастацкага тэксту. Аналізуючы той ці іншы твор, мы ўлічваем і яго змест, і час напісання, літаратурную і грамадзянскую пазіцыю аўтара і інш.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ